

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt 9 | Sayı 17 | 2011

Türk Felsefe Tarihi

-[AYRI BASIM]-

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 9, Sayı 17, 2011, 383-397

**Mahmut Kaya ile Türkiye'deki
İslam Felsefesi Çalışmaları Üzerine**

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt: 9 • Sayı: 17 • 2011 • Yılda iki defa yayınlanır

Sahibi Bilim ve Sanat Vakfı Yazı İşleri Müdürü Salih Pulcu ISSN 1303-9369

Yayın Kurulu

Şevket K. Akar, Yusuf Ziya Altıntaş, Nurullah Ardiç, Serhat Aslaner, Yücel Bulut, Ebubekir Ceylan, Coşkun Çakır, İhsan Fazlıoğlu, F. Samime İnceoğlu, Abdulhamit Kırmızı, Mustafa Özel, Yunus Uğur, Ali Adem Yörük

Danışma Kurulu

Engin Deniz Akarlı, *Brown Üniversitesi, ABD*
Gökhan Çetinsaya, *İstanbul Şehir Üniversitesi*
Mehmet Genç, *İstanbul Şehir Üniversitesi*
Tevfik Güran, *İstanbul Üniversitesi*
Mehmet İpşirli, *Fatih Üniversitesi*

Cemal Kafadar, *Harvard Üniversitesi, ABD*
Mustafa Kara, *Uludağ Üniversitesi*
Kemal Karpat, *Wisconsin Üniversitesi, ABD*
Sabri Orman, *İstanbul Ticaret Üniversitesi*
Ali Birinci, *Türk Tarih Kurumu*

Türkçe Redaksiyon Nermin Tenekeci

İngilizce Redaksiyon Ayşe Başaran

Adres Vefa Cad. No. 48 34134 Vefa İstanbul Tel 0212. 528 22 22 pbx Faks 0212. 513 32 20

e-mail talid@bisav.org internet http://www.talid.org

Baskı-Cilt Elma Basım

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, MLA International Bibliography, Index Islamicus ve ASOS Index gibi indekslerle taranmaktadır.

Dergiyi gönderilen yazılar hakemler tarafından değerlendirilir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur. Dergiyi gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.

© Yayımlanan çalışmaların bütün hakları *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Mahmut Kaya ile Türkiye'deki İslam Felsefesi Çalışmaları Üzerine

Akademik serüveniniz ve eserleriniz üzerinden Türkiye'deki İslam felsefesi çalışmalarının dününü ve bugününü hakkında sizinle konuşmak istiyoruz. İsterseniz konuşmaya felsefeyle tanışmanızla başlayalım.

1972 Haziranında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nden mezun oldum. Amacım, Arap dili ve edebiyatı alanında doktora yaptıktan sonra İslam Enstitülerinde hoca olmaktı. Köyümde okul bulunmadığından küçük yaşta Arapça okumaya başlamış, 1955 yılından itibaren İstanbul'da eski ulemadan geleneksel medrese tahsili görmüştüm. 1963'ten itibaren de imamlık yaptığımdan, benim için İslam Enstitülerinde hocalığın en ideal meslek olduğunu düşünüyordum. Mezun olduktan sonra üniversitenin son iki yılında dersimize gelen Faslı Prof. Dr. Muhammed Tâvit et-Tancî Bey ile fakültenin bahçesinde karşılaştık. Bana "Mahmut ne oldu senin için?" dedi. "Hocam, biliyorsunuz mezun olduk!" dedim. "Canım biliyorum da, asistanlık meselesi ne oldu?" deyince, anladım ki Arap Dili ve Edebiyatı kürsüsünde benim asistan olmam gündeme gelmiş. "Hocam benim öyle bir şeyden haberim yok" dedim. Hoca bu durumu hayretle karşıladı ve "Mahmut bu Türkleri anlamıyorum; senin gibi bir eleman kaçırılır mı hiç?!" dedi. "Hocam bana öyle bir teklif gelmedi" deyince, "O zaman sen bana asistan olur musun?" dedi. "Hocam sizinle çalışmak benim için şereftir" dedim. Tancî Hoca, o zaman görev yaptığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku alanında kendisine asistan olmam için dekanla görüşeceğini belirtti ve o şekilde ayrıldık. On beş gün sonra hocayla tekrar buluştuk ve bana "Mahmut! Ben yine sözümdeyim, bu Türkler bir tuhaf, dekana meseleyi açtım, ama İslam hukukuna alınacak asistanın hukuk fakültesi mezunu olması gerektiğini söyledi. Hukuk mezunu bu işten anlamaz dediysem de bir türlü ikna edemedim" dedi. Tancî Bey beni asistan alma konusundaki ısrarını sürdürdü ve bu defa "Seni mezhepler tarihine asistan olarak alayım, oradan

İslam hukukuna geçmeni sağladım” dedi. Ben hocanın bu teklifini de memnuniyetle kabul ettim ve on beş gün sonra görüşmek üzere ayrıldık. On beş gün sonra hocayla görüştüğümüzde, hoca yine kızgındı: “Mahmut ben yine sözümdeyim; bu Türkleri anlamak zor. Bu defa da mezhepler tarihi asistanının tarih mezunu olması gerekir diye tutturdular” dedi. Tancî Bey ısrarında devam etti ve “Ben seni Klasik Türkçe ve Dinî Metinler Bölümü’ne alayım, oradan geçişini sağlarız” dedi, ama bu defa da ben hocadan özür dileyerek dedim ki, “Küçük yaştan bu yana dille, özellikle de Arapçayla çok uğraştım. Dil kısır bir alan, bana göre değil. 32 yaşına kadar daha çok fıkıhla meşgul olduğumdan, İslam hukuku alanında asistanlık için seve seve gelirdim. Ayrıca ben neredeyse İstanbul’da büyüdüm sayılır, burada evlendim ve görev aldım. Dahası İstanbul’da geniş bir çevrem var. İdealimde olmayan bir alanda asistanlık için İstanbul’dan ayrılmam benim için zor olacak.” Tancî Bey üzülse de benim bu kararına saygı duydu ve “Sen nasıl istersen öyle olsun” dedi.

Bu süreçte bir de Erzurum maceram oldu. Mezun olduğumuz sene Erzurum İslami İlimler Fakültesi’ne yirmi yedi asistan almak üzere bir ilan çıktı. Ben de Arapçadan müracaat ettim. 15 Nisan’da sınav olduğundan 13 Nisan’da Erzurum’a gittim. O tarihte İstanbul’a bahar gelmişti, ama Erzurum’a indiğimizde her yer bembeyazdı, el içi kadar siyah toprak görünüyordu. O anda “Aman burada yaşanır mı!” dedim içimden. Neyse üniversiteye gittik, ancak öğrendik ki Arapçaya bir kişi alınacakmış ve o da doktorasını bitirmiş olan Mehmet Maksudoğlu imiş. Bunu öğrenince dekan olan Kaya Bilgegil’e gittim ve müracaat ettiğim alanı değiştirip değiştiremeyeceğimi sordum; zira geleneksel medrese eğitimi ile yetiştiğimden tefsir, hadis, fıkıh veya kelimadan birine müracaat edebilecek birikime sahiptim. Fakat dekan bey bu talebimi kabul etmedi. Bu cevap üzerine üzülmüş olsam da akabinde başımdan geçen bir hadise benim için bir bakıma teselli oldu. Bir gün Erzurum merkezdeki Lala Paşa Camii’nde öğle namazını kıldık; biraz güneş çıkmış, karlar hafif erimeye başlamıştı. Kalabalık çarşıda yürürken, karşıdan uzun boylu, paltosunun yakalarını kaldırmış, birkaç günlük sakallı bir adamın üzerime doğru geldiğini fark ettim. Sağ tarafımda Orhan Baykal vardı, onun arkasından uzanarak benim omzuma dokunup “Sen niye buraya geldin? Senin burada nasibin yok; dön dön” diyerek eliyle batı yönünü işaret etti. Kim bu adam, nereden tanıyor bizi derken adam kalabalıkta kayboldu gitti; fakat sözleri benim içimin rahatlamasına vesile oldu.

Nihat Keklik ile ve Türk-İslam Düşünce Tarihi Anabilim Dalı’yla tanışmanız nasıl oldu?

Şimdi bu olaylar esnasında Ahmet Suphi Furat, Nihat Keklik’e benden bahsetmiş. O sıralarda Nihat Bey, senatodan Türk-İslam Düşüncesi Tarihi diye bir kürsü kurulmasına dair bir karar çıkartmış. 1971’de kürsünün kurulması

için müracaat etmiş, 1972'de kürsü resmen kurulmuş, 1973-74 döneminde de eğitim-öğretime başlamıştı. Ahmet Suphi Furat'ın vesilesiyle Nihat Bey'le tanıştık. Bana neler okuduğumu sordu. Ben de kelimadan Teftâzânî'nin Ömer Nesefî'nin *Akîde*'sine yazdığı *Şerhu'l-Akâid*'i, yine kelâma dair *Kasîdetü'l-emâlî* adlı manzum ve muhtasar metni okuduğumu söyledim. “Anlat bakalım, okuduğun metinlerin muhtevasını” deyince, ben de “*hakâiku'l-eşyâi sâbitetün ve'l-ilmu bi-hâ mütahakkikun hılâfen li's-sûfestâiyye*” diyerek başladım ezberden okumaya; zira biz metinleri ezberleyerek okuyorduk. “Yahu tam aradığım adamsın; gökte ararken yerde bulduk seni. Beraber çalışırız seninle” dedi Nihat Bey. Bunun üzerine 1973-74 döneminde doktora yazıldım.

Kürsü kurulurken adı “Türk-İslam Felsefesi” miydi, “Türk-İslam Düşüncesi” mi?

“Türk-İslam Düşüncesi Tarihi” idi. “Türk-İslam Felsefesi Tarihi” ise sertifikanın adı olarak belirlenmişti. Nihat Bey bu kürsüyü Felsefe Bölümü bünyesinde kurma konusunda destek göremeyeceğini düşündüğünden bunu Türkoloji'ye bağlı olarak kurmak istiyor ve profesörler kurulunda bu yönde bir savunma yapıyor. Tabii bunun üzerine kurulda tartışılıyor ve Mehmet Kaplan, böyle bir kürsü kurulacaksa yerinin Felsefe Bölümü olması gerektiğini söylüyor. Nihat Bey'in kürsüyü Türkoloji içinde kurmak istemesinin arkasında bence kendi akademik geçmişiyle de alakalı bazı sebepler vardı. Nihat Bey aslen Arnavut bir aileden geliyor. Galatasaray Lisesi mezunu ve benim gibi o da lisansta Arap-Fars'tan mezun olmuş. Galatasaray mezunu olduğundan Macit Gökberk kendisini asistan olarak almış, ama Hilmi Ziya Bey'in teklifiyle doktorasını onunla “Fârâbî'nin Kategorileri” üzerine yapmaya başlamış. İki sene zarfında doktorasını tamamlamış ve ardından Almanya'ya giderek iki sene orada kalmış. Ancak bu süre zarfından Macit Bey başta olmak üzere bölümdeki hocalarla hiç yazışmamış. Askerlik çağrısı üzerine, Almanya'dan gelip, yine fakülteye hiç uğramadan, doğrudan askere gitmiş ve askerlik iki buçuk sene sürmüştü. Tabii bölümdeki hocalar Nihat Bey'den hiç haber alamayınca asistanlığına son vermişler. (Nihat Bey görevine son verilmesinin yarattığı üzüntüden yaklaşık on beş kilo vermiş ve bir daha da kilo alamamış. Nihat Bey bu olay sebebiyle Macit Bey'den hiç hoşlanmazdı.) Nihat Bey'e bu süreçte Ahmet Ateş sahip çıkmış ve onu Arap-Fars Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'ne asistan olarak almış. Ancak çok disiplinli bir kişi olan Ahmet Ateş'in bu özelliğiyle uyuşmayan Nihat Bey, orada da tutunamamış ve nihayet Mükrimin Halil Yinanç'ın himayesinde Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'ne asistan olmuş. Ancak orada da Fikret Işıltan'la anlaşmazlık yaşayınca Zeki Velidi Togan'ın gayretiyle İslam Araştırmaları Enstitüsü'ne asistan olarak geçmiş. Kendi ifadesiyle “Sadece Coğrafya'da asistanlık yapmadım; her yere sürdüler beni” derdi. O dönemde enstitüde doçent olarak Fuat Sezgin, asistan olarak da Salih Tuğ var.

Tabii Fuat Sezgin gibi nev-i şahsına münhasır bir isimle Nihat Bey'in anlaşması da pek mümkün olmamış; bu defa yirmi üç yıl boyunca İbn Arabî ve Sadreddin Konevî üzerine çalışmış. Bu yirmi üç yıl süresince doçentlik ve profesörlük unvanlarını da almış Nihat Bey. Sonunda Salih Tuğ ile de bir anlaşmazlık yaşayınca kürsüyü kurmak için müracaat etmiş. Kürsüye “Türk-İslam Düşüncesi Tarihi”, sertifikaya ise “Türk-İslam Felsefesi” adı uygun görülmüş. Ama Nihat Bey'e sorarsanız, bunun arkasında kürsü kapsamında kelam ve tasavvufu da okutabilme amacı bulunuyor. “Felsefe” denilseydi kelam ve tasavvufun okutulamayacağını düşünüyordu. Neyse, profesörler kurulunda Mehmet Kaplan ve diğer hocaların itirazları neticesinde kürsünün Türkoloji değil Felsefe bünyesinde kurulmasına karar verilmiş.

Kürsünün ismindeki “Türk-İslam” tabirinin nasıl bir geçmişi var?

Bilindiği gibi oryantalistler başlangıçtan beri İslam felsefesi yerine Arap felsefesi tabirinde ısrarlıdır. “Türk-İslam Felsefesi ya da Düşüncesi” deyimi Hilmi Ziya'dan kaynaklanıyor. Hilmi Ziya eserlerinde ve derslerinde hep bunu dile getirir; zira ona göre millî devletin millî bir felsefesi olması gerekir. Bunu tek başına “İslam Felsefesi ya da Düşüncesi” sağlamadığından, başına “Türk” kaydını gerekli görüyor. Nihat Bey'in de *Türklerde Felsefe* adında küçük bir kitabı vardır. Onun da temel iddiası, millî felsefeler döneminin yaşandığı bir devirde Türklerin millî felsefesini bu şekilde adlandırmak gerektiği yönündedir.

Doktora sürecinden biraz bahsedebilir misiniz? Arap-Fars'tan Felsefe'ye geçiş sizin açınızdan sıkıntılı oldu mu?

Doğrusu, aldığım geleneksel eğitimde felsefeden bahsedildiğini hiç hatırlamıyorum. Kelam, akaid ve mantık okumamıza rağmen felsefeden hiç söz edilmezdi, dolayısıyla doktora başladığımda Batılı anlamda felsefeden haberdar olduğumu söyleyemem. Ders döneminde sadece Nihat Bey'in derslerine devam ettim. Ancak genel felsefe birikimi açısından zayıf olduğumun farkındaydım. Yaklaşık üç sene boyunca Nihat Bey'den habersiz olarak bölümdeki bazı hocaların derslerini takip ettim. Bir yandan da Macit Bey'in *Felsefe Tarihi*'ni, yine Macit Bey tarafından tercüme edilen Ernst von Aster'in *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*'ni ve Vehbi Eralp'in Alfred Weber'den çevirdiği *Felsefe Tarihi*'ni okudum ki, bu sonuncusu içlerinden en çok istifade ettiğim kitaptı.

Ders döneminin sonunda hoca bana “İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi” başlıklı bir tez konusu vermişti. Benden bir sene önce başlayan Fahrettin Olguner Bey'e aynı çerçevede Eflatun ve felsefesini, benden sonra doktora başlayan Bekir Karlığa Bey'e de Pre-Sokratikler ve Pisagor'u tez olarak verdi. Nihat Bey, benden Aristo hakkında herhangi bir modern kaynak okumamamı, tezi sadece klasik İslam kaynaklarından hareketle yapmamı istiyordu. Doktora başlayalı üç yıl olmuştu, fakat benim felsefe altyapımı

geliştirmemle geçen bu sürede maalesef Nihat Bey tezi nasıl yapmam gerektiği konusunda bana herhangi bir danışmanlık yapmıyordu. Ne zaman tez meselesini açsam, “O iş kolay, oturup bir plan yapalım, hallederiz” diyordu. Dosyamda tam on bir tane plan olduğunu hatırlıyorum. Bu Nihat Bey'in sadece bana yönelik bir tutumu değildi aslında, danışmanı olduğu diğer öğrencilerin de tezleriyle fazla ilgilendiğini söyleyemem. Bu süre zarfında bana sürekli Arapçadan tercüme yaptırıyordu: Fârâbî'den, Gazzâlî'den, İbn Arabî'den vs. Mesela o dönemde Gazzâlî'nin *Makâsıdu'l-felâsife*'sinin tabî'yyât bölümünü tercüme ettiğimi hatırlıyorum. Daha sonra bu tercüme, okuması için verdiğim merhum Ahmet Yüksel Özemre'de kaldı.

Üç senenin sonunda Süleymaniye Kütüphanesi'nde Aristo ile ilgili İslam dünyasında kaleme alınmış klasik kaynakların çoğunun ilgili kısımlarının mikrofilmünü edindim. Diogenes Laertius'un *Meşhur Filozofların Hayatı* adlı eserinin Aristo kısmını ve Aristo üzerine Abdurrahman Bedevî tarafından yayınlanmış çalışmaları mümkün olduğunca elde ettim. Neticede tezi nasıl yapabileceğim kafamda şekillendi; bu işin üstesinden gelebileceğimin farkına vardım. Nihayet bir gün Nihat Bey'le otururken “Hocam, tezi nasıl yapacağım kafamda şekillendi, müsaade ederseniz, ben bu işin üstesinden gelirim” dedim. Hoca “Ne yaparsan yap” diyerek bu ifademden alındı.

Ne zaman asistan oldunuz?

1 Ocak 1977'de. Bir gün Nihat Bey ile Profesörler Evi'nde yemekteyiz; bana “Mahmut, bize bir asistanlık kadrosu geldi, sen asistan olur musun?” dedi. Ben hiç tereddüt etmeden “Hayır” dedim. Çünkü geçen üç yıl içinde hocayla geçinmenin çok zor olduğunu anlamıştım. Hocaya “Bu kürsü yeni kuruldu, buraya alacağınız asistan her bakımdan güçlü olmalı. Sizin bu kürsüyü çok güçlü adamlara teslim etmeniz lazım ki burada bir varlık göstereyim; yoksa ezerler ufalarlar” dedim. Nihat Bey, bunun üzerine bana övücü sözlerle iltifatlarda bulundu. Neticede hocanın teklifini kabul ettim ve imamlıktan ayrılarak kürsünün asistanı oldum.

Doktora tezini hazırlama sürecine geri dönersek...

Asistan olunca iş daha çok ciddiyet kazandı. Üç senenin sonunda topladığım malzemeyi derleyip yazmaya başladım. İlk olarak bizim klasik kaynaklardan hareketle Aristo'nun hayatını kaleme aldım, bu kaynaklardaki bilgileri en eski Aristo biyografisi olan Diogenes Laertius'un eserindeki Aristo bölümüyle ve Batlamyus el-Garîb (Ptolomius Channos) adlı klasik müellifin günümüze intikal eden, ayrıca İbnü'l-Kiftû tarafından kısmen aktarılan eseriyle de karşılaştırdım. Sonra günümüze intikal eden yirmi kadar eserini ve bunların İslam dünyasına yansımalarını (hangi isimlerle tercüme edilmiş, kimler şerh/tefsir/ihtisar/telhis yazmış), son olarak da eserlerin muhtevasını ve İslam felsefe

geleneğine etkilerini (benzerlik ve farklılıklarını) inceledim. Tabii o zaman bilgisayar ve fotokopi gibi imkanlar olmadığından, kürsüden talebemiz Yüksel Kanar'a yazdıklarımı daktilo ettiriyordum. Yazdıklarımı Nihat Bey'e de verip onun okuyup düzeltilmesini istiyordum ama hoca her nedense "Sen benden daha iyi biliyorsun" diyerek benim talebimi reddediyordu. Ben ne kadar "Hocam, ben resmî eğitimimi dışarıdan tamamladım; ilk defa yazı yazıyorum; doğru olduğuna inanmadığım bir bilgiye yer vermem ama bunun üslubu var, terminolojisi var, bu konularda sizin rehberliğinize ihtiyacım var" desem de hoca nihayet yeminle "Vallahi okumam, billahi okumam, sen benden daha iyi biliyorsun" diyerek okumamakta ısrar etti. Neyse, ben de Yüksel Kanar ve Seyit Ali Kahraman gibi arkadaşlardan yazdıklarımı bana okumalarını rica ediyor ve böylece metinleri tashih ediyordum. Bu dönem benim için oldukça zor bir dönemdi; her sabah kalktığımda vücudumun farklı yerlerinde şişlikler oluştuğunu görüyordum. Aşırı sorumluluk duygusu ve mükemmeliyetçi karakterim bu zor zamanları daha stresli yaşamama yol açıyordu.

Tezinizi ne zaman savundunuz? Jürinizde kimler vardı?

22 Ağustos 1979'da savundum tezi. Jüride İsmail Tunalı, Nermi Uygur, Ahmet Yüksel Özemre, Nihat Çetin ve Nihat Keklik beyler vardı. Tezin bir başka özelliği Edebiyat Fakültesi'nde fotokopi ile çoğaltılan ilk tez olmasıydı. O zaman hatırlıyorum, tez elden ele dolaştı; herkes fotokopinin ne kadar güzel olduğu ve ne kolaylıklar sağladığını konuşuyordu. Savunmam gayet olumlu bir havada geçti. Hocalar layık olmadığım takdirkâr sözleriyle iltifatta bulundular, tez hakkında sitayişkâr ifadeler kullandılar. Tabii tezin jüri tarafından başarılı bulunmasının ardından Nihat Bey'le ilişkilerimizin daha da zorlaştığını söylemeliyim. Burada bu tatsızlıklardan ayrıntılı olarak bahsetmek doğru olmaz; onun için bunları geçelim isterseniz.

Tezinizin kitaplaştırılması sürecine geçerseniz...

Tezin yazımında büyük emeği olan Yüksel Kanar o dönemde Ekin Yayınları'nı kurmuştu. Yaynevinin ilk eserinin benim tezime olması konusunda ısrar etti. Ben de memnuniyetle kabul ettim. Fatih Matbaası'nda basıldı. O dönem için özenli ve az hatalı bir baskıdır. Böylece 1983'te tez kitap olarak yayınlanmış oldu. Bu çalışma, iki bin beş yüz sene önce yaşayan bir filozofun gerçek ve menkıbevî hayatını, felsefe ve ilim tarihlerindeki yerini ve önemini ortaya koymakta; orijinal ve apokrif eserlerini tanıtarak Helenistik dönemden İslam dünyasına tercüme yoluyla aktarılanların kimler tarafından tercüme, şerh, tefsir ve telhis edildiğini olanca ayrıntısıyla gözler önüne sermektedir. Bu konuda Türkçe kaleme alınmış ilk çalışma olduğu gibi, içerdiği malzeme ve problemler açısından da oldukça zengin bir muhtevaya sahip olup ayrı ayrı akademik çalışmalara ışık tutacak niteliktedir.

Kitabı Babanzâde Ahmed Naim'e ithaf ettiniz değil mi?

Öyle oldu. Herhalde son yıllarda Babanzâde hakkında yazılanlara kadar üstada dair tek atıf, benim ithaf cümlemden ibarettir. Babanzâde, o nesilden hakkı yenen isimlerden birisidir. Hakkında bazı şeyler okumuş, eski hocalardan bazı anekdotlar duymuştum. Mehmet Akif'in "Ashâb-ı kirâmdan sonra en sevdiğim adam" dediğini biliyordum. Darülfünun'da rektörlük yapmış, metafizik ve psikoloji dersleri vermiş; İslam düşünce ve felsefesine derin vukufiyeti var. Batılı felsefe terimlerinin dilimize nasıl tercüme edilebileceğine dair ciddi çalışmaları söz konusu. Onun talebesi olmuş Balıkesirli bir emekli hakimle tanışmıştım. Ahmet Naim Bey'in tablalı mest giydiğini, başına takkesini koymadan derse başlamadığını eleştirerek bana anlatmıştı. Bütün bunların neticesinde kitabı Babanzâde'ye ithaf etmeye karar verdim. Nihat Bey kitaptaki ithaf cümlesini görünce bundan pek hoşlanmadı ama sebebini açıklayınca bir şey de demedi.

Arapçanın bilim dili olarak kabul edilmesi konusunda da önemli bir girişiminiz oldu o dönemde...

Evet. 1982'de YÖK Kanunu ile birlikte ara bir akademik kadro olarak yardımcı doçentlik kadrosu ihdas edildi ve bu kadroda da üç yıl beklemek zorundaydı. Ben de bu kanun çıktığında bir yandan doçentlik için Âmirî üzerine bir kitap çalışmasının hazırlıklarını yapıyor, bir yandan da İngilizcemi geliştirmeye çalışıyordum. Yardımcı doçentlik kadrosu için dil imtihanına girmek söz konusu olunca, ben küçük yaştan beri hemhal olduğum Arapçadan bu imtihana girme konusunda bir teşebbüste bulunmaya karar verdim. Öğretim Üyeliğine Yükseltme Yönetmeliğini inceledim; orada bunu engelleyecek bir şey bulamadım. Bunun üzerine üniversite senatosuna bu konuda bir dilekçe verdim ve Arapçanın uluslararası bir bilim ve kültür dili olduğunu delilleriyle açıkladım. Ne var ki senato dilekçemi reddetti. Bir gün Eski Türk Edebiyatı'ndan Prof. Mehmet Çavuşoğlu ile karşılaştım, bana dilekçemin akıbetini sordu, ben de durumu anlatınca, rektör yardımcısı ve Cerrahpaşa'nın dekanı Prof. Nurettin Sözen'e gitmemi, bu konuda bana yardım edebileceğini söyledi. Ben de Nurettin Bey'den bir randevu aldım ve kendisine durumu anlattım. Beni çok iyi karşıladı ve bir dilekçe daha vermeme ve senatoda kabulü için elinden geleni yapacağımı söyledi. Dediklerini de yaptı gerçekten ve bu defa senatoya verdiğim dilekçe kabul edildi ve Arapça, Cumhuriyet tarihinde ilk defa akademik alanda bir bilim dili olarak tanındı. Benim bu girişimim o dönemde fakülteye dönüşen Yüksek İslam Enstitülerindeki arkadaşlar için de bir emsal teşkil etti ve onlar da İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun kararının bir örneğini alarak kendi üniversitelerine başvurdular. Böylece İlahiyat Fakültelerindeki pek çok arkadaş dil imtihanını Arapçadan vererek yardımcı doçentliğe atandı. Ben senatonun bu kararının bir suretini YÖK'e de gönder-

dim. YÖK başkanı Prof. İhsan Doğramacı da Irak doğumlu olduğundan ve iyi derecede Arapça bildiğinden benim bu girişimim YÖK'te de kabul gördü ve Arapça doçentlik için de bilim dili olarak benimsendi, ben de doçentlik dil imtihanına Arapçadan girdim.

İstanbul Üniversitesi'ndeki felsefe ortamından biraz bahsedebilir misiniz?

Asistan olduktan sonra herkesle tanışmaya, konuşmaya, onlarla ilişki kurmaya çalıştım. Aldığım geleneksel eğitimde hoca ile talebeleri arasında teklifsiz tekellüfsüz bir ilişki vardı; hocalar talebelerini çok seviyorlar, hiçbir karşılık beklemeden onlara geniş zaman ayırıyorlardı. İmam olduktan sonra da gerek cemaatle gerekse Fatih'teki çevremle çok sıcak ve samimi ilişkilerim oldu. On iki yaşından itibaren Ramazan aylarında Tekirdağ ve çevresine vaazlara gittiğimden sosyal yönüm oldukça yüksekti. Fakat asistan olduğumda hayretle gördüm ki, bölümde birbirini seven ve sayan neredeyse kimse yok. Hatta bir gün Nermi Uygur "Mahmut, bu koridorda kapılar dışarıya açıktır, ama içten kapalıdır" demişti. Bu manzara beni çok etkiledi; ruhî bir bunalım yaşadım diyebilirim. Burada ben ne yapacağım, burada ilim yapılır mı diye kendime çok sordum. Bölüm içinde Macit Gökberk'in bir ağırlığı vardı. Bir dönem dekanlık ve Türk Dil Kurumu başkanlığı yapmış; ayrıca Türkiye'deki etkili mahfillerle ilişkileri olduğundan sözü dinlenen, saygı gören bir isimdi. Biliyorsunuz Macit Bey'in babası Şükrü Naili Paşa, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İstanbul'a giren ordunun başındaki komutandır ve daha sonra milletvekilliği de yapmış birisidir. Çok dindar bir kimse olduğu, elinden hiç Kur'an'ın düşmediği söylenir. Tabii gerek Macit gerekse Takiyettin beyler devlet tarafından doktora yapmak üzere Almanya'ya gönderilmişler. Felsefeci olmalarına rağmen devletin resmî ideolojisine ve o dönemin liderlerine sıkı sıkıya bağlı olarak yetişen bu isimler genelde İslam'a ve İslam kültür ve medeniyetine mesafeliydiler. Batı merkezli ve aydınlanmacı bir felsefe anlayışını temsil ediyorlardı. Nispeten Takiyettin Bey yerlilik iddiası taşıyordu, fakat onun da İslam'a karşı olan tavrı bu iddiasını anlamsız kılıyordu. Bölümde dikkatimi çeken bir başka husus da Takiyettin Bey dışında neredeyse herkesin Balkanlı olmasıydı. Macit Bey Selanikli, Nermi Bey Yanyalı, Necla Hanım Giritli, İsmail Tunalı Varnalı, Tüten Anğ Selanikli, Nihat Bey Arnavut bir aileden geliyordu. Bu bir tesadüf müydü, bilinçli bir durum muydu bilemem. Ama bu hocaların ne yazık ki bir araya gelerek felsefî meseleleri tartıştıklarına ben hiç şahit olmadım. Birbirleri hakkındaki şahsî kanaatlerini işitiyorduk, fakat ilmî meseleler tartıştıklarını hiç görmüyorduk.

Bölümdeki hocaların Kürsü'ye bakışı nasıldı? Kürsü'yü zaman içinde benimsediler mi?

Bölümdeki hocalar Kürsü'yü hiçbir zaman benimsemediler. Mesela Takiyettin Bey "Bu Türk-İslam Felsefesi mi, Türkistan Felsefesi mi?" diye alay

ederdi zaman zaman. Necla Arat ve benzeri bazı hocalar defaatle dekanlığa, rektörlüğe kadar giderek bu Kürsü'nün yerinin Felsefe Bölümü olmadığını, İlahiyat Fakültelerinde olması gerektiğini söylüyorlardı. Kimi zaman bölüm toplantılarında da bu konu gündeme gelirdi. Necla Hanım yine bir toplantıda aynı görüşü gündeme getirdi. Dedim ki, "Necla Hanım hep aynı şeyleri söylüyorsunuz; İslam felsefesi hakkında bir şey okudunuz mu?" "Ne okuyacakmışım ki... O bir felsefe mi ki?! O ilahiyattan ibaret" diye cevap verdi. Ben de felsefe tarihinde Batı ortaçağı kapsamında ele alınan filozofların neredeyse hepsinin teolog olduğunu, ama onları felsefe içinde değerlendirmenin herhangi bir sorun yaratmadığını söyledim. Hatta skolastik filozofların neredeyse hepsinin kilise adamı olduğunu, Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ gibi İslam filozoflarının ise hiçbirisinin kelamcı olmadığını, İslamî ilimler geleneği içinde de yer almadıklarını belirttim. Neyse, bu minval üzere hayli tartıştık, ama bu zihniyette olan hocaların görüşlerini değiştirmesini beklememek lazım; zira meseleye nesnel değil ideolojik olarak bakıyorlar. Tabii Batı'daki üniversitelerde de durum çok farklı değil. Orada da İslam felsefesi ve düşüncesi felsefe bölümlerinde değil, şark dilleri ve edebiyatları kapsamında araştırılır; bugün de durum aynı, pek değişen bir şey yok. Türkiye'de meseleye bakış da bunun bir yansıması aslında; yani Batı'nın sunduğu şablonun dışına çıkıldığında ezber bozulacak, cehaletleri ortaya çıkacak.

Nihat Bey'e bu kürsünün kurulması için yaptığı mücadeleden dolayı minnet borçluyuz; fakat beşeri münasebetleri biraz iyi birisi olsaydı, bölüm içinde bugün itibarıyla çok daha farklı bir konumda bulunabilirdik. Felsefe bölümlerinde İslam felsefesi ve düşüncesi çok daha etkin bir şekilde öğretilibilirdi. Yıllarca Kürsü'ye başka bir kimseyi almaya yanaşmadı ne yazık ki. Halbuki o dönemde dört kadromuz olduğu halde, dokuz yıl boyunca sadece hocayla ben vardık Kürsü'de. Belki o dönem kadrolaşma ve yüksek lisans ve doktora öğrencileri yetiştirme konusunda Nihat Bey biraz istekli davransaydı, belirttiğim gibi, bugün Türkiye'deki felsefe bölümlerinde İslam felsefesi çalışmaları daha farklı bir düzeyde olurdu. Bu tecrübe dolayısıyla, mümkün olduğunca bölümdeki arkadaşlarla beşeri münasebetlerimi iyi tutmaya çalıştım ve bunun olumlu sonuçlarını hep gördüm. Burada şunu ifade etmeliyim ki, hocalarımıza nispetle bizim nesil daha hoşgörülü ve daha anlayışlı. Geçmişimi, medrese eğitimimi ve imamlığımı asla saklamadım ve hatta her fırsatta açıkça ifade ettim. Bu açıklık da münasebetlerimi hep olumlu yönde etkiledi. Tahmin ediyorum bu olumlu ilişkilerin de etkisiyle emekli olduğum Mayıs 2012'de bugünkü adıyla Türk-İslam Düşünce Tarihi Anabilim Dalı'nda bir profesör, iki doçent, bir yardımcı doçent ve iki araştırma görevlisi var ve bu isimler bölüm içinde oldukça faaller.

Kürsü'ye gelen öğrenciler ve ders programı hakkında biraz bilgi verir misiniz?

Hafızam beni yanılmıyorsa ilk sene on yedi talebe kaydolmuştu Kürsü'ye. Daha sonra bu sayı kırka kadar çıktı. Talebeler, Kürsü'nün adı dolayısıyla, bu alana kendilerini yakın hisseden ve bir kısmı İmam-Hatip liselerinden mezun olmuş kimselerdi. Bu tabloyu bozacak aykırı bir tipin Kürsü'ye geldiğini hatırlamıyorum. Tabii ilk yıllarda tüm dersleri Nihat Bey veriyordu, biz de onun yanında asistan olarak derslere giriyorduk. Bazı derslerin adları şöyleydi: Türk-İslam Felsefesinde Sistematik Problemler, Türk-İslam Felsefesinde Klasik Kaynaklar, Türk-İslam Felsefesinde Filozofların Özellikleri, Türk-İslam Felsefesi Tarihi. Nihat Bey, derslerinde daha ziyade tabakât adını verdiğimiz biyo-bibliyografik eserler üzerinden Türk-İslam Felsefesi'ni anlatırdı. Mesela İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i, İbnü'l-Kıftî'nin *İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*'sı, Kâdî Sâid'in *Tabakâtü'l-ümem*'i, İbn Cülcül'ün *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hukemâ*'sı gibi eserler hocanın başlıca kaynaklarıydı ve öğrencilerden de bu eserlerin yazarlarını, eserlerin özelliklerini ayrıntılı olarak bilmelerini bekliyordu. Türk-İslam Felsefesi Tarihi dersini de daha çok Hilmi Ziya'nın eserlerini esas alarak anlatırdı.

Diğer kürsü öğrencileri sizin kürsüden ders alıyorlar mıydı?

Tek tük de olsa bizim derslere katılan öğrenciler olurdu. Felsefe'de derslerin tasvirinden ziyade tahlilî olması önemlidir. Derslerinde bu yöntemi kullanan hocaların dersleri daha kalabalık olur.

O dönemde İslam felsefesi alanında Türkiye'de başka kimler vardı?

Nihat Bey'in akranı sayılabilecek Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Mübahat Türker, Ankara İlahiyat'ta İbrahim Ağâh Çubukçu vardı. İslam felsefesi çalışmalarının ivme kazanması Yüksek İslam Enstitülerinin 1982-83'te İlahiyat Fakültelerine dönüşmesiyle olmuştur. Ancak 1982'de YÖK Kanunu hazırlanırken Nihat Bey sağ olsun Ankara'ya kadar gitti ve Türk-İslam Düşüncesi Tarihi dersinin felsefe bölümlerinin programlarında yer almasını sağladı. Ardından Erzurum'da, Pamukkale'de, Gazi'de ve Kırıkkale'de felsefe bölümlerinin bünyesinde aynı adla anabilim dalları kuruldu. Ancak 2000 yılında İsmail Kara'nın Türk-İslam Düşüncesi Tarihi alanında doçent olmasının ardından, İsmail Kara'nın jürisinde bulunan bir arkadaş, Tanzimat'tan günümüze Türk ve İslam düşüncesine dair çalışmaların Türk-İslam Düşüncesi Tarihi'nin kapsamında yer almadığını ileri sürerek, maalesef YÖK nezdinde girişimlerde bulundu ve 2012 yılına kadar bu alan, doçentlik alanları arasından kaldırıldı. O dönemde ben de Ankara'ya gidip milletvekilleri nezdinde bazı girişimlerde bulundum, ama 28 Şubat havasının hakim olduğu o tarihlerde bu girişimlerimiz başarısız oldu.

Doktoraya başladığınız yıllarda tercüme yaptığınızı belirtmişsiniz. Doktora sonrasında da bölümün dergisi olan "Felsefe Arkivi"nde Fârâbî ve

Ebû Bekir er-Râzî'den tercümeler yaptığınızı görüyoruz. Bu tercümelere sizi sevk eden sebep neydi?

1983'te yardımcı doçent olmamın ardından derslere girmeye başladım. Ancak o tarihlerde elimizde güvenerek okutabileceğimiz bir kaynak yoktu. Hilmi Ziya'nın yazdığı *İslam Felsefesi* vardı ama o da büyük oranda orijinal kaynaklara dayanmadığı için yorumlarına ihtiyatla yaklaşılması gereken bir kitaptı. Diğer yandan İslam filozoflarının pek çoğunun eserleri henüz Türkçeye tercüme edilmiş değil. Hilmi Ziya ve Kıvımettin Burslan'ın Fârâbî'den yaptıkları seçme tercümeler dışında elde kaynak yok neredeyse. Bu gerekçelerle Fârâbî'nin *Uyûnu'l-mesâil*, *el-Cem' beyne re'yeyi'l-hakîmeyn*, *Fimâ yenbağî en yukaddem kable ta'allümi'l-felsefe*'sini, Ebû Bekir er-Râzî ile Ebû Hâtim er-Râzî arasında geçen tartışmayı, yine Ebû Bekir er-Râzî'nin *es-Sîretü'l-felsefiyye* ve *Ahlâku't-tabîb*'ini tercüme ettim ve bunlar *Felsefe Arkivi*'nde yayınlandı. Bu tercümeler daha sonra *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* adıyla yayınladığımız kitabın nüvesini oluşturuyorlar. Bu kitap da görebildiğim kadarıyla hem felsefe bölümlerinde hem de İlahiyat Fakültelerinde İslam felsefesi alanında önemli bir başvuru kaynağı oldu ve şimdiye kadar yedi baskı yaptı.

Kindî'nin risalelerini tercüme sürecine de bu bağlamda değinsek...

Nihat Bey derslerinde Kindî'den hiç bahsetmezdi; onun için İslam felsefesi Fârâbî, İbn Sînâ ve Sühreverdî'den ibaretti, diyebilirim. Zira ona göre İslam filozoflarından sadece bu isimler Türk'tü ve bizim Arap olan Kindî'yi okutmamız gerekmiyordu. Tabii böyle bir anlayışı kabul etmem pek mümkün değildi. Kindî ilk İslam filozofu olarak bilinen bir isim ve İslam dünyasını felsefeyle tanıştıran büyük bir filozof ve bilim adamı. 277 eser yazdığını biliyoruz ve Arapçanın bir felsefe ve bilim dili haline gelmesinde öncü bir şahsiyet. 1986'da doçent olduktan sonra 1989'da üç aylığına Mısır'a gittim. Bu sırada geçen on dört yılın birikimi, biraz da Nihat Bey'in Erzurum'dan Kürsü'ye getirdiği bir arkadaşın çıkardığı nahoş olaylar dolayısıyla 1987'de Nihat Bey'le ciddi bir tartışma yaşadık ve o hadise Nihat Bey'le ilk ve son karşılaşmamız oldu; ondan sonra da kendisiyle bugüne kadar hiç görüşmedim. Bunlar üzücü hadiseler maalesef, ayrıntısına girmemeyi tercih ederim. Neyse, Mısır'a giderken Kindî'nin risalelerini yanımda götürmüştüm. Bu risaleler, Ayasofya'daki tek nüshası esas alınarak Mısırlı bir araştırmacı olan Muhammed Abdü'l-Hâdî Ebû Rîde tarafından 1950-1953'te iki cilt olarak yayınlanmıştı. Kindî risalelerini tercümeyle Mısır'da başladım. İki defa da Ebû Rîde'yi evinde ziyaret ettik; anlamadığım bazı yerleri de kendisine sorduğumu hatırlıyorum. Tabii aradan çok zaman geçtiği için Ebû Rîde bu sorularıma tatmin edici cevaplar veremedi. Ancak Kindî'nin metinleri oldukça zordu, terminoloji henüz yeni yeni oluşmaya başladığından anlaşılmayan pek çok yer vardı. Bir de tek nüshasının

bulunması, metni anlamayı daha da zorlaştırıyordu. Fakat daha önce Fârâbî ve Râzî'den yaptığım tercümeler metnin üstesinden gelmemi kolaylaştırdı ve 1994'te (İz Yayıncılık) yayınlandı. Daha sonra bu risaleleri genişleterek 2002 yılında (Klasik Yayınları) tekrar yayınladık. Yakında da risaleleri Arapçasıyla birlikte yeniden yayınlayacağız inşallah.

Türkiye'deki İslam felsefesi çalışmalarında sizin yaptığınız klasik metin çevirilerinin önemli bir etkisi var. Yukarıda bahsettiğimiz Kindî'nin "Felsefî Risaleler"i ile "İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri" dışında Hüseyin Sarioğlu ile birlikte Gazzâlî'nin "Filozofların Tutarsızlığı"nı (İstanbul: Klasik, 2005) tercüme ettiniz ve İbn Sinâ, Gazzâlî, İbn Rüşd ve Fahreddin Râzî'den "Felsefe ve Ölüm Ötesi" (İstanbul: Klasik, 2010) adıyla bir seçki yayınladınız. Günümüzde de çoğu genç pek çok araştırmacının klasik metinleri Türkçeye kazandırdığını görüyoruz. Sizin tercüme konusundaki hassasiyetleriniz ve günümüzdeki tercümelere dair değerlendirmelerinize geçsek.

Her şeyden önce ben yapı itibariyle mükemmeliyetçi bir insanım. Küçük yaştan itibaren bir şey yapıyorsam yapabildiğim kadar en mükemmeli olsun diye çalışırım. Bunu başardım ya da başaramadım, o ayrı mesele, fakat böyle bir hassasiyetim var. Bu hassasiyetimin tüm çalışmalarına yansımaya bilhassa gayret ediyorum. Tercümeler de bu kapsamda tabii. Bu noktada bir şanssızlığımдан bahsetmek isterim. O da küçük yaşta resmî eğitim kurumlarında okumamış olmanın yanında, medrese eğitimi boyunca ve sonrasında kendilerinden feyz aldığım hocalarımın, büyük ölçüde İstanbul lehçesini konuşamamalarıdır. Mesela ilk hocam diyebileceğim rahmetli Fevzi Hoca Posofluydu, Ahıska Türklerindendi ve o lehçeyi hiç bırakmadı. İstanbul'da kendisinden sekiz yıl ders okuduğum Muhammed Said Hoca Kürt'tü ve Türkçeyi rahat konuşamıyordu. Kendisiyle yirmi beş sene birlikte olduğum Ali Yakup Cençiler Hoca Arnavut'tu ve konuşmasına o şive hakimdi. Allah hepsine rahmet etsin. Dolayısıyla bu hocalarımın bana Türkçe hassasiyeti konusunda pek katkıları olmadı ne yazık ki. Fakat gerek Nihat Çetin ve Nihat Keklik'ten gerekse Ahmet Davudoğlu'ndan Türkçe konusunda çok istifade ettim. Rahmetli Davudoğlu Hoca aslen Bulgaristan'ın Şumnu bölgesindendi ve Arapça ibarelere çok güzel Türkçe karşılıklar verebiliyordu. Onunla Kâdî Beydâvî, Buhârî, *Şerhu'l-akâid*, *Dürer* ve *Mültekâ* okuduk. Bu dersler benim tercüme tekniğimde oldukça etkili olmuştur diyebilirim. Ben tercümelerimde mümkün olduğunca akıcı bir dil kullanmaya çalışırım, nesebi gayr-i sahih kelimelerden, yapmacık cümlelerden bilhassa kaçınırım. Birebir (*motamot*) çeviriden ziyade metinden taviz vermeden anlamı aktarmayı tercih ederim. Anlamı esas almam sebebiyle bazen Arapça cümle dizimini göz ardı ettiğim olur ve cümleleri Türk okuyucusunun anlayabileceği şekilde yeniden kurarım.

Aksi tavırların hem Türkçeyi bozduklarını hem de Arapçadaki anlamı Türk okuyucusu açısından anlamsız hale getirdiklerini düşünüyorum. Günümüzde yapılan tercümelelerde gördüğüm birinci problem metne aşırı bağlılık ise ikinci problem çok hızlı bir şekilde tercümelerin yayınlanıyor olmasıdır. Her çalışma gibi tercümenin de akşamdan sabaha yapılması birtakım mahzurlara yol açıyor. Ben hangi çalışmam olursa olursun onu tekrar tekrar gözden geçirmekten kendimi alamam. Bu şekilde uzun uğraşlarla ve büyük bir titizlikle yapılan tercümelerin gelecek nesillere bir şeyler katabileceğini düşünüyorum, aksi halde bu tercümelere kimse dönüp bakmayacak.

Son olarak İslam felsefesi çalışmalarının bugünkü durumuna ve geleceğine dair görüşlerinize geçsek.

1970'li yıllara gelinceye kadar Türkiye'de az da olsa İslam felsefesi alanında yazarlar, o dönemin kısıtlı şartları altında önemli bir ihtiyaca cevap verdiler, bu yüzden kendilerini saygıyla ve minnetle anmak bizim için ödenmesi gereken bir vecibe. Ancak onların bir kısmı kaynaklara incek kadar Arapça bilmediklerinden, oryantalistlerin İslam felsefesine ilişkin yazdıklarını bir şekilde Türkçeye aktarmak durumunda kaldılar; bir kısmı da kaynaklara ulaşamadıklarından, tabakât kitaplarındaki biyografik malumatla İslam felsefesi yapmaya çalıştılar. Ne var ki, bu eserlere ilişkin ciddi eleştirel inceleme ve değerlendirmeler henüz tam anlamıyla yapılabilmiş değil ve bu sebeple söz konusu kapsama giren eserler bugün hâlâ İslam felsefesine dair yanlış algılara kaynaklık ediyor. İslam felsefesi alanındaki çalışmaların Türkiye'de ivme kazanmasını sağlayan birinci etken Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakültesi kimliğine kavuşmasıdır. Otuz yıla yaklaşan tarihlerinde bu fakülteler bünyesinde hem nicelik hem de nitelik olarak önemli çalışmalara imza atıldı. Ancak gerek monografik gerekse sistematik problemler çerçevesinde yürütülen bu çalışmaların giderek kendini tekrara düştüğüne dair de bir izlenimim var. Katıldığım doktora tez savunmaları bendeki bu izlenimi daha da güçlendiriyor. İslam felsefesi çalışmalarının gelişiminde İSAM'ın ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin katkılarına da özel olarak işaret etmem gerekir. Ansiklopedinin ilk cildi 1988 yılında yayınlanmasına rağmen, 1983-88 arasında madde seçimi ve telifi konusunda ciddi bir ön hazırlık yaptık. Bugün kırk birinci cildi çıkan ansiklopedi, gerçekten İslam dini, ilmi, kültürü, medeniyeti, coğrafyası ve müziğine varıncaya kadar İslam milletlerinin ansiklopedisi haline geldi. Burada yazılan maddelerde en temel kaynaklardan en modern araştırmalara kadar bütün kaynaklar değerlendirilmeye çalışıldı. Doğrusu biz bu ansiklopedi sayesinde yazmayı ve araştırmayı, disiplinli ve titiz çalışmayı öğrendik. Kim ne derse desin ansiklopedi kendi başına bir ekol olarak görülebilir ve Türkiye'de geleceğin ilim ve kültür tarihini yazarlar ansiklopediyi ve buradaki telif heyetini görmezden gelemeyeceklerdir. Tabii bu ansiklopedide

irili ufaklı İslam filozofları ve felsefe kavramları da ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Bu maddeler İslam felsefesi alanında çalışmaya başlayacaklara ve ileri araştırmalarda bulunacaklara bir basamak oluşturuyor ve uzun yıllar da oluşturmaya devam edecek, eminim.

İslam felsefesi çalışmalarında eksik bırakılan alanlar hakkında neler dersiniz?

Ülkemizde bugüne kadar İslam filozoflarına ait kaynak niteliğindeki bazı metinler Türkçeye kazandırıldığı halde metin neşri konusunda pek fazla bir şey yapıldığını söyleyemem. Bunda bizim de kusurlarımız var tabii. Klasik döneme ait metinlerin önemli bir kısmı özellikle Arap dünyasındaki araştırmacılar tarafından neşredildiği halde Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait eserlerin ciddi bir dökümü yapılamamış ve araştırmaya dayalı monografilerin yayınlanmamış olması karşısında sorumluluğumuzu hatırlamak mecburiyetindeyiz. Gerek kitap gerekse risale türünde olsun bu eserler bizden önceki nesillerin ortaya koyduğu fikirler hakkında yegâne kaynaktır ve sentez çalışmalarından önce vesikaların keşfi ve neşri gerekmektedir. Söz konusu bu dönem bütün boyutlarıyla ve belli başlı temsilcileriyle gün ışığına çıkartılmadan 13. yüzyıl sonrası felsefe tarihini yazmak mümkün olmayacak; yazmaya kalkışanlar olsa da Henry Corbin ve S. Hüseyin Nasr gibi bir kısım Şii-İsmâîlî müelliflerin biyografilerine yer vermekle yetinecek, Osmanlı dönemi için ise bazı ansiklopedilerde yazılanları tekrarlamak durumunda kalacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'deki İslam felsefesi çalışmalarında İslam felsefesinin Batı'ya aktarımı ve etkileri de neredeyse hiç çalışılmayan bir alandır. Tabii bu alanı çalışmak için Arapça dışında Latince ve İbranice bilmek gerektiğinden, bu yeterliliklere sahip araştırmacıların yetişmesi hayli zor bir sürecin sonucunda ancak mümkündür ve şimdiye kadar Türkiye'de bu özelliklere sahip yetkin bir araştırmacının yetiştiğini söyleyemem. Bu tür çalışmalar İslam felsefe ve düşüncesinin sadece Batı ortaçağ skolastikleri üzerinde değil, modern felsefedeki etkilerinin izini sürmek açısından da önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Selçuklu ve Osmanlı döneminin ihmal edilmesi bağlamında İslam felsefesinin Gazzâlî'yle birlikte duraklamaya başladığı fikrine nasıl yaklaşıyorsunuz?

Bu, neredeyse yüz elli yıldır hem batılı hem de yerli oryantalistler tarafından sıklıkla dile getirilen bir iddia. Ancak bir duraklama veya donuklaşmadan bahsedeceksek, bunun sorumlusu olarak Gazzâlî'yi görmek haksızlık olacaktır. Zira Gazzâlî, İbn Sînâ ile başlayan sürecin bir sonucudur. İbn Sînâ, Kindî ile başlayan ve Fârâbî ile olgunluk seviyesine çıkan İslam felsefesi geleneğinin doruk noktasını oluşturmaktadır. Ancak her zirve gibi o da aynı zamanda öncesine kıyasla bir tür duraklamamın da başlangıcını oluşturmak-

tadır. Tabii İbn Sînâ'ya geldiğinde artık tercüme döneminde olduğu gibi hareketli bir kültürel ve felsefi ortamdan söz edilemez. Farklı kültürlerle ilişkinin de gittikçe zayıfladığı ve İslam medeniyetinin kendi düşünce yapılarını sistemleştirmeye yöneldiği bir dönemden bahsediyoruz. Dolayısıyla Gazzâlî'ye geldiğinde artık sistemleşme yolunda ilerleyen bir İslam düşüncesi söz konusuydu. Peki Gazzâlî ne yaptı? Gazzâlî'nin yaşamış olduğu dönemde İslam toplumunun karşı karşıya olduğu en önemli problem, Mısır merkezli Fâtımî devleti ve onun ideolojisini oluşturan İsmâîlik ya da Bâtûnîlik idi. *Ihvân-ı Safâ Risaleleri*'yle de ilişkili olan bu hareket, daha İbn Sînâ döneminde Abbâsî İmparatorluğu'nun pek çok yerinde kendisine taraftar bulmuş, siyasî bir hareketti. Gazzâlî bu siyasî hareketin arkasındaki İsmâîlî ideolojinin Antik ve Helenistik dönem felsefelerinden ciddi oranda beslendiğini görmüş olacak ki, felsefeyle hesaplaşmak üzere meşhur *Tehâfütü'l-felâsife*'sini kaleme alıyor. Aynı süreçte Bâtûnîliği çürütmek için beş kitap yazdığını da bizzat kendisi söylüyor. Ancak Gazzâlî'nin otobiyografisi *el-Munkizu mine'd-dalâl*'de belirttiği gibi entelektüel serüveninin sonunda hakikati elde etme noktasında tasavvufun en güvenilir yol olduğu sonucuna varması ve *Miškâtü'l-envâr* gibi eserlerinde felsefe ve tasavvufu bir arada değerlendirmesi, Sühreverdî ve İbn Arabî gibi farklı türde bir Bâtûnîliğe kapı açmıştır bana göre. Gazzâlî'nin açtığı kapıdan Sühreverdî ve İbn Arabî'nin geliştirdiği teosofiler, tüm Osmanlı döneminde entelektüellerin en önemli uğraş alanlarından biri haline geldi. Fakat bu uğraşın hayattan, ilimden/bilimden kopuk oluşu, rasyonel düşünce anlamında felsefenin de duraksamasına veya donuklaşmasına yol açmıştır. Yukarıda sözünü ettiğim düşünce tarzının Osmanlı coğrafyasında kabul görmesinin arkasında yatan siyasî ve sosyal sebepler olabilir, bu sebepler doğrultusunda söz konusu düşünce ekollerinin yaygınlık kazanması açıklanabilir, ancak nihai olarak, benim kanaatim, sözkonusu durum, İslam düşüncesinin kendi iç dinamizminin gittikçe yok olmasına ve yavaş yavaş yerini felsefeleşen tasavvufa, yani teosofiye bırakmasına yol açmış ve Kur'an ve Sünnet doğrultusunda devam eden tasavvuf da asıl mecrasından hayli uzaklaşmıştır.

Mülakat

M. Cüneyt Kaya, Yunus Uğur, İshak Arslan,
Serhat Aslaner, Nurullah Ardıç

Düzenleme

M. Cüneyt Kaya

Türk Felsefe Tarihi

Sumuş 5-10

*Türkiye'de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı:
Geç-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Literatür Değerlendirmesi* 11-48
Ali UTKU-M. Cüneyt KAYA

*Türk'ün Felsefe ile Yüzyıllık İmtihanı:
Felsefeye Giriş Kitapları Üzerine Bir İnceleme* 49-103
İshak ARSLAN

*Cumhuriyet Dönemi Türkçe İslam Felsefesi Tarihi Çalışmalarına Dair
Literatür Denemesi* 105-154
Atilla ARKAN

Türkiye'de Bilgi Felsefesi Çalışmaları 155-168
Nebi MEHDİYEV

*Etik ile Ahlak Arasında: Türkçe Ahlak Felsefesi Literatürüne Dair
Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme* 169-202
Hümeyra ÖZTURAN

Din Felsefesi Literatüründe Kuşbakışı Bir Gezinti 203-230
Rahim ACAR-Fatma YÜCE

Tarih Felsefesinin Türkiye'deki Seyri 231-271
Ayhan BIÇAK

Fenomenolojinin Türkiye Serüveni 273-312
Kasım KÜÇÜKALP

*Modern Türk Düşüncesinde Hermenötüğün Kendini Konumlama
ve Anlamlandırma Süreci* 313-332
Yakup KAHRAMAN

Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve Türk Felsefesine Etkisi 333-356
Yakup YILDIZ

Doğan Özlem ile Türkiye'de Felsefe Üzerine 357-381

Mahmut Kaya ile Türkiye'deki İslam Felsefesi Çalışmaları
Üzerine 383-397

TANITIMLAR

*Felsefe Sözlüklerimiz: Geç-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
Bir Literatür Değerlendirmesi* 399-420
Ali UTKU

Latin Harfleriyle Yazılan İlk Felsefe Sözlükleri 421-432
Recep ALPYAĞIL

*Tanzimat'tan Günümüze Felsefe Dergileri:
Açıklamalı ve Seçme Bir Bibliyografya Denemesi* 433-488
Cahid ŞENEL

Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Felsefe Cemiyetleri 489-520
Emel KOÇ

Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye'de Felsefe Çalışmalarına Katkıları 521-537
Mehmet VURAL

*Türkiye'de Felsefi Antropoloji Çalışmaları:
Takiyettin Mengüşoğlu ve Felsefi Antropoloji Gelece-(ne)-ği* 539-552
Yaylagül CERAN

Türkiye'de Estetik Çalışmaları ve İsmail Tunalı 553-573
Ayşe TAŞKENT

*EK: Ulusal ve Uluslararası Dergilerde Türkiye Araştırmaları
Ocak 2011-Haziran 2011* 575-607

History of Turkish Philosophy

Foreword 5-10

Writing the History of Modern Philosophy in Turkey: A Literature Survey from the Late Ottoman Period Until the Republic 11-48
ALİ UTKU M. CÜNEYT KAYA s.

The Turk's Century-Old Challenge with Philosophy: an Analysis on Introduction to Philosophy Books 49-103
İSHAK ARSLAN

A Literature Survey of Studies on the History of Islamic Philosophy in Turkish during the Republican Era 105-154
ATILLA ARKAN

Epistemology in Turkey 155-168
NEBİ MEHDİYEV

Between Ethics and Morals: An Evaluation of Turkish Moral Philosophy Over the Usage of Ethics as a Concept 169-202
HÜMEYRA ÖZTURAN

A Descriptive Survey of Philosophy of Religious Literature in Turkish 203-230
RAHİM ACAR FATMA YÜCE

The Course of Philosophy of History in Turkey 231-271
AYHAN BIÇAK

The Adventure of Phenomenology in Turkey 273-312
KASIM KÜÇÜKALP

The Process of the Positioning of Hermeneutics within Modern Turkish Thought 313-332

YAKUP KAHRAMAN
Introduction to Turkey of Bergsonism and Its Affects on Turkish Philosophy 333-356

YAKUP YILDIZ
Interview with Doğan Özlem on philosophy in Turkey 357-381

Interview with Mahmut Kaya ile on Islamic Philosophy Studies in Turkey 383-397

REVIEWS

Our Philosophical Dictionaries: A Literature Survey from the Late Ottoman Period Until the Republic 399-420
ALİ UTKU

First Philosophical Dictionaries Written in Latin Letters 421-432
RECEP ALPYAĞIL

Philosophy Journals From Tanzimat to Modern-Day: An Annotative and Selective Bibliographical Study 433-488
CAHİD ŞENEL

Philosophical Societies from the Ottoman Era to the Present in Turkey 489-507
EMEL KOÇ

Hilmi Ziya Ülken and His Contribution to Philosophical Studies in Turkey 521-537
MEHMET VURAL

Philosophical Anthropology Studies in Turkey: Takiyettin Mengüşoğlu and the Future/Tradition of Philosophical 539-552
YAYLAGÜL CERAN

Aesthetics Studies in Turkey and İsmail Tunalı 553-573
AYŞE TAŞKENT

APPENDIX: *Turkish Studies in the National and International Journe*
January 2011 - June 2011 575-607